

Burgerschap en laaggeletterdheid

een bijna onmogelijke combinatie

Door René Berends

De nieuwste hype in het onderwijs gaat over toekomstbestendigheid. Sites, kranten en bladen staan vol met artikelen over 21ste-eeuwse vaardigheden, de plannen van Onderwijsplatform2032 en over wat burgerschapsvorming in zou moeten houden. De afgelopen tijd is daarbij ook het inzicht ontstaan dat ons taalonderwijs wel een impuls kan gebruiken. Het toekomstbestendig maken van het onderwijs heeft namelijk ook gevolgen voor het taalleren van onze leerlingen en dus voor taalonderwijs. Wat daarbij niet over het hoofd gezien mag worden is dat er ook nu al een groep laaggeletterden is, die belemmerd wordt in deelname aan de samenleving. Discussies over het vernieuwen van het taalonderwijs moeten daarom niet alleen gaan over hoe we vorm geven aan toekomstgericht taalonderwijs, maar ook over hoe we de bestaande groep laaggeletterden beter kunnen helpen. We lopen bij de groei naar een participatiemaatschappij namelijk het risico een steeds grotere groep laaggeletterden uit te sluiten.

Het probleem van laaggeletterdheid

Tijdens een conferentie over laaggeletterdheid (Saxion Deventer, 24-3-2017) verkende hoogleraar Maurice de Greef het probleem. Hij stelde dat het percentage laaggeletterden groeit: de afgelopen jaren van 9,4% naar 12% (PIAAC, 2012). De cijfers laten verder een onomstotelijk verband zien tussen laaggeletterdheid, de arbeidssituatie en het inkomen van mensen. 37% van de laaggeletterden behoort tot de laagste inkomensgroep en laaggeletterden zijn vaker werkloos (Houtkoop et al., 2012). 43% van de laaggeletterden is niet eens actief op de arbeidsmarkt (Buisman et al., 2013). Wanneer verbeteringen aangebracht worden in de geletterdheid, leidt dit al snel tot een verhoging van het arbeidsinkomen van 17% (Hanushek & Zhang, 2009).

Laaggeletterden hebben gemiddeld ook een slechtere gezondheidspositie en zij participeren minder in de samenleving. Zij zijn bijvoorbeeld minder actief in het vrijwilligerswerk. Bovendien lijkt het decentralisatiebeleid van de overheid de voorzieningen voor deze groep onder druk te zetten.

Problemen door snelle maatschappelijke veranderingen gaan ook over de groeiende digitale kloof tussen mensen. 6% van de Nederlanders heeft minimaal een jaar geen internet gebruikt. Deze groep is digibeet. Van deze groep is maar liefst 41% laaggeletterd (Van Deursen, 2012). Zij halen nu al minder economisch

effect uit internet, zoals bij het vinden van een baan, het aanvragen van subsidies, het voordelig kopen van spullen, zelfs bij het boeken van vakanties (Van Deursen, 2012).

Het voorspelt voor deze groep niet veel goeds, nu de overheid besloten heeft alleen nog digitaal te communiceren. De overheid mag zich dan afficheren als een betrouwbare, veilige, digitale overheid, het Rathenau Instituut voor wetenschap, technologie en innovatie stelt dat de overheid daarbij 'niet aan het knopje van de burger' draait. De overheid lijkt vooral te zeggen dat de burger zelf verantwoordelijk is in het deelnemen aan de (digitale) samenleving.

Nieuwe (taal)competenties

Het probleem van laaggeletterden zal in een snel veranderende samenleving waarin iedereen zich binnen verschillende levensdomeinen nieuwe competenties eigen moet maken, eerder groter dan kleiner worden.

Taalprogramma's zullen zich naast het leren lezen en schrijven dan ook moeten richten op nieuwe, bredere competenties. Die zullen ook moeten gaan over digitale geletterdheid en mediawijsheid. Wat dat betreft zijn termen als meervoudige geletterdheid of bewuste geletterdheid beter passend. De overheid laat daarbij wel steken vallen. Is het bijvoorbeeld niet opmerkelijk dat in de referentieniveaus

van de commissie Meijerink (2008) niet eens gesproken wordt over digitale geletterdheid en over de vaardigheid van het lezen van digitale teksten.

Het beschikbaar krijgen van verschillende devices is daarbij niet het echte probleem. In eerste instantie werd dat wel gedacht. Maar nu computers en smartphones bijna algemeen beschikbaar zijn, blijken achterstanden toch vooral (ook) veroorzaakt te worden niet door de beschikbaarheid van devices, maar door wat mensen ermee doen, waarvoor en hoe ze die gebruikt worden.

Taal in het sociale leven

Communiceren voor laaggeletterden zal in de kring van gezin, familie en kennissen steeds lastiger worden. Het gebruik van sociale media groeit namelijk snel. Als je niet op Facebook, Twitter en Instagram zit en geen gebruik maakt van WhatsApp, zal de kloof tussen geletterden en laaggeletterden groter worden. Smartphones bieden echter wel een kans om sociale inclusie te verbeteren. De verleidelijkheid van de devices kunnen wel eens een redding inhouden. Ze zorgen er in ieder geval voor dat veel mensen er nieuwsgierig naar zijn, een intrinsieke wil hebben om ze te gebruiken en om veel meer tijd te besteden aan het lezen en schrijven van berichtjes dan aan het traditionele lezen en schrijven.

De smartphone als middel tot sociale participatie, ICT als middel voor informele communicatie? Het is zeker geen wondermiddel, maar het kan wel een interessante insteek zijn om het probleem van laaggeletterdheid ook via het onderwijs aan te pakken. Meer aandacht voor het gebruik en de inzet van sociale media voor communicatiedoeleinden is daarvoor nodig. Het is dan wel nodig dat het denken over geletterdheid zich uit gaat strekken over meer dan alleen de traditionele en formele vormen van geletterdheid. In plaats van de smartphone uit te bannen, zou het gebruik ervan gestimuleerd kunnen worden. Het vraagt wel wat creatief denkwerk van leraren om de mogelijkheden te doorzien en om hiermee het taalonderwijs te vernieuwen. Schrijf bijvoorbeeld met een groep 8 eens een twitterverhaal. Succes verzekerd, al was het alleen vanwege het feit dat de leerlingen zelf de regie hebben en gemotiveerd zullen zijn om mee te twitteren.

Het gebruik van sociale media als een moderne vorm van communicatie, creëert de mogelijkheid om het ook toe te passen buiten de klas. Sommige scholen doen daar al ervaring mee op. In de beschermde digitale omgeving van de school wordt er dan tussen leraren, ouders en kinderen gecommuniceerd met vaak het leerproces van de kinderen als uitgangspunt. Vaak leren de ouders zich daarbij echter ook verschillende nieuwe (digitale) competenties aan, die hen in hun eigen leven verder van pas komen.

Taal in de (digitale) financiële wereld

Laaggeletterden ervaren ook op financieel terrein problemen. Het is een belangrijke reden waarom laaggeletterden het gevoel hebben buitengesloten te worden. Afhankelijk zijn van anderen is juist op dit terrein niet wenselijk. De digitalisering van financiële producten op de consumentenmarkt zal zeker nog toenemen, wat de zelfredzaamheid van mensen op dit terrein waarschijnlijk verder zal verminderen.

Ook hier ligt er een taak voor het onderwijs. Zelfs op de basisschool is het mogelijk aandacht te schenken aan zaken als leren pinnen, het veilig gebruik van wachtwoorden, het lezen en leren begrijpen van (digitale) teksten van bank- en verzekeringsinstellingen.

Taal in de gezondheidszorg

Ook in het levensdomein van de gezondheid ervaren laaggeletterden problemen.

Als ze ziek worden, zijn ze vaak onvoldoende vaardig om informatie te verzamelen over de ernst van een kwaal. Dat leidt tot een groter aantal bezoeken aan de huisarts en het ziekenhuis. Maar wat als je de bijsluiter van medicijnen moet lezen, als je in het ziekenhuis een ponskaart moet laten maken of een melding krijgt, dat je ticket niet goed gescand is, als je de weg moet vinden met behulp van een woud aan bewegwijzeringsbordjes, of als je inzicht wilt krijgen in je digitale cliëntdossier?

Laaggeletterden hebben minder ontwikkelde gezondheidsvaardigheden en mede daardoor een slechtere gezondheid. Ze hebben een slechtere BMI (Body Mass Index) (Cunha et al., 2014), meer kans op een depressie (Gazamararian et al., 2000; Zaslou, 2001) en diabetespatiënten met inadequate gezondheidsvaardigheden krijgen meer oogklachten en ziekten met bloedvaten dan patiënten met betere gezondheidsvaardigheden (Schillinger et al., 2012). De Greef wees er tijdens zijn presentatie zelfs op dat in een onderzoek naar de effecten van een taal cursus de zorgkosten omlaag gingen. De gezondheidswinst steeg met € 1501,- per deelnemer. Ook op dit terrein zijn er mogelijkheden voor het onderwijs. Toekomstgericht taalonderwijs zou veel meer aandacht kunnen schenken aan zaken als het 'lezen' van bewegwijzeringen, het invullen en misschien wel zelf maken van (digitale) vragenlijsten en het lezen van informatieve authentieke teksten uit de gezondheidszorg.

Taal in de werksituatie

Ook op de arbeidsmarkt openbaren zich steeds vaker en steeds meer veranderingen, die invloed hebben op de participatie van laaggeletterden in de samenleving. Veel routinematig werk, waar laaggeletterden vaak voor ingezet worden, is goed te automatiseren. Dat werk staat dan ook onder druk. Steeds vaker nemen robots dat type werk over.

In het levensdomein van de arbeid zijn dan ook nieuwe competenties nodig. Voor niet-routinematige werk zullen voortdurend nieuwe vaardigheden nodig zijn. Daar wordt de computer niet ingezet ter vervanging van het werk, maar zal hij juist complementair zijn aan de mens, een instrument in handen van de mens. Er is dan ook een groot verschil tussen hoog- en laagopgeleiden in hoe ze de rol van de computer in hun werk ervaren. Laagopgeleiden worden vervangen door een computer, maar in handen van hoogopgeleiden biedt de computer enorme kansen op werkzekerheid, doordat het hen in staat stelt niet-beroepsgebonden sociale, interpersoonlijke en communicatieve competenties te ontwikkelen, die hen helpen te voldoen aan de eisen van de arbeidsmarkt, waar om flexibiliteit, voortdurend bijleren en om mobiliteit gevraagd wordt.

Interessant hierbij is de wisselwerking tussen economische participatie en sociale participatie. Ander werk leidt vaak tot meer en andere sociale contacten; meer sociale contacten weer tot ander werk.

Het is niet voor niets dat in het onderwijs de roep om 21st century skills alom te horen is. Het was Richard Riley, Secretary of State voor het onderwijs onder Bill Clinton (1993-2001) die destijds het probleem treffend weergaf: "We are currently preparing students for jobs that don't yet exist (...) using technologies that haven't been invented (...) in order to solve problems we don't even know are problems yet." Inmiddels zijn we bijna 25 jaar verder, maar discussiëren we nog steeds over de implementatie van meer creativiteit, computervaardigheid en sociale vaardigheid in het onderwijs en van meer onderzoekend, ontwerpend en probleemoplossend leren. En wat te denken van het vaardig worden in jezelf presenteren? Waar wordt bijvoorbeeld al aandacht geschonken aan het maken van een eigen profiel op LinkedIn? Er zijn kinderen die dat zelf al uitvonden hebben!

Toekomstgericht taalonderwijs

Het is uiteraard een taak van de school om het ontstaan van laaggeletterdheid onder een nieuwe generatie te voorkomen. De cijfers daarover zijn niet erg bemoedigend. Ondanks al onze inspanningen heeft bijna 18% van de 15-jarigen moeite met het begrijpen van teksten in schoolboeken (Pisa, 2016). In 2003 was dat nog 11,5% (Pisa, 2003). Maar ook het signaleren van laaggeletterdheid onder ouders is een taak van de school (Berends, 2014). En ook daar zijn we nog niet zo succesvol. Het probleem is dan ook groot en lijkt groter te worden. Als we er niets aan doen, zal de tweedeling in de maatschappij steeds groter worden. Laagopgeleiden en laaggeletterden ontmoeten namelijk vooral elkaar. Hetzelfde geldt voor de hoogopgeleiden onderling. Voor wat betreft de sociale participatie in de samenleving is er vooral sprake van 'bonding' (contact tussen mensen die zich in elkaar herkennen) en te weinig van 'bridging' (verbindend contact hebben tussen mensen die van elkaar verschillen).

De term 'toekomstgericht onderwijs' noemt Hanneke Wentink, tot voor kort lector geletterdheid bij Saxion, een belediging van leraren. Ze heeft gelijk, want zijn leraren immers niet altijd gericht op het voorbereiden van hun leerlingen op de toekomst. Toch vraagt het probleem van de laaggeletterdheid in het huidige tijds-

gewricht meer dan ooit om actie en wellicht om een extra inspanning. Onderwijs biedt een geweldige kans de vicieuze cirkel van laaggeletterdheid te doorbreken. Daarvoor zijn preventieve, maar ook curatieve acties nodig. De computer kan daarbij wel eens kansen om kinderen geletterd te maken, maar ook om in dat proces de ouders 'mee te nemen'. Leraren zouden daarom hun onderwijsdidactiek met technologie moeten verrijken. Telefoons, smartboards en computers hebben een enorme aantrekkingskracht. Dat is een pre voor het gebruik ervan. Ze helpen bij het verbeteren van de communicatie en bij het verhogen van de academische prestaties van de laagst presterende leerlingen. En als ouders betrokken worden bij de ontwikkeling van de (digitale) geletterdheid en mediaopvoeding van hun kinderen en bijvoorbeeld met behulp van digitale portfolio's de ontwikkeling van hun kinderen kunnen volgen, dan voeden de ouders de kinderen mee op, maar de kinderen ook de ouders.

Literatuur

Berends, R. (2014). Laaggeletterdheid bij ouders signaleren, een taak van de school.